

Милован живковић

Портрети Стефана и Лазара Мусића у Новој Павлици на Ибру

Код ушћа Градачке реке у Ибар, у близини средњовековног града Брвеника, у Цркви Нова Павлица посвећеној празнику Богородичног заведења, налазе се портрети познатих феудалаца из последње четвртине XIV века, браће Стефана и Лазара Мусића. Портрете је још 1910. године открио Владимир Петковић, а њихову идентификацију лако је извршио по натписима на фресци, који су у то време били знатно очуванији него данас.

Уз лик старијег брата Стефана налази се већ доста општећен натпис: „Благочастиви и христољубиви господин Стефан, син челника Млсе и госпође Драгане, сестри великаго самодржавнаго господина Србљем и Подунавју светаго кнеза Лазара и хтитора светаго места сега“ (1)

Браћа Мусићи спадају у ред оних крупних феудалаца из времена кнеза Лазара о којима сачувани историјски избори пружају релативно више података²⁾. Њихов отац Муса био је челник цара Уроша. До 1363. године као своју башгину држао је град и жупу Звечан код данашње Косовске Митровице. Те године свој посед уступио је моћном кнезу Војиславу Војновићу у замену за град и жупу Брвник у области Средињег Ибра. Као господар Звечана Муса се оженио Драганом, сестром кнеза Лазара, будућег господара Моравске Србије, који је тада носио звање ставиоца и на двору цара Душана и сина му Уроша играо истакнуту улогу. У Урошевој повељи од 15. јула 1363. године, којом се потврђује размена посела

1) Љ. Стојановић, Записи и натписи VI, 10028.

2) Најобимнија студија о Мусићима: Р. Тунгуз-Перовић, Мусићи, Гласник Земаљског музеја XLVI, 1934.

између челника Мусе и кнеза Војислава³⁾, Лазар се јавља као милосник, из чега је изведен закључак да је он био један од значајних посредника у регулисању ове замене, за коју је његов зет Муса свакако био посебно заинтересован⁴⁾.

Када је после смрти цара Уроша 1371. године у северним областима бившег царства отпочело осамостаљивање и брзо снажење кнеза Лазара, Муса је изгледа међу првима признао његову врховну власт. Он му је, чак, помогао у обрачуну са опасним противником моћним и немирним жупаном Николом Алтомановићем. Према подацима које пружа Мавро Орбини Мусин старији син Стефан командовао је одредом који је 1374. године ухватио Николу Алтомановића и извео драстичну казну његовог ослепљења⁴⁾. Последњи пут Муса се помиње 1381. године, у једној повељи кнеза Лазара, када је са својом породицом приложио нека села на Лабу манастиру св. Пантелејмона у Св. Гори⁵⁾. Муса је после те године, по свој прилици, убрзо и умро, а посед су примили на управљање његова жена Драгана са синовима Стефаном и Лазаром.

Као господари простране територије у области Ибра и Копаоника, значајне због рудног богатства и важне комуникације која је спајала Македонију и Косово са северним деловима Балкана, браћа Мусићи су у држави кнеза Лазара располагали значајном материјалном снагом и уживали високи углед. Изгледа да је Стефан, чак, ковао и свој новац (6). Уколико је то тачно, то би представљало знак његовог умногomez изузетног положаја, јер је у Моравској Србији ковање новца било искључиво право владара. Више докумената из Дубровачког архива указује на чврсте везе браће Мусића са Републиком Св. Влаха. Дубровчани су, вероватно, са браћом одржавали економске везе, можда на њиховом поседу имали и своје трговачке колоније, а свакако да су преко њихове земље организовали и караванске путеве, Дубровчани о Мусићима увек говоре са топлином и називају их својим пријатељима — *amicia nostra amicium nostris* (7). Неколико пута упућују им посланике са поклоницама, а богато даривају и људе које Стефан Мусић послом шаље у Дубровник. Дубровачко Велико веће било је чак обавештено и о њиховој женидби, па је 15. јула

³⁾ А. Солосјев, Одабрани споменници српског права, Београд 1926, стр. 166.

⁴⁾ А. Солосјев, Једна српска жупа за време царства, Гласник СНА III, 1928, страна 28.

⁵⁾ Мавро Орбини, Краљевство Словена, Београд 1968, стр. 61.

⁶⁾ Ст. Новаковић, Законски споменици, Београд 1912, 516.

⁷⁾ П. Марић, Студије из српске нумизматике, Београд 1956, стр. 102, 105

1388. године донело одлуку да им се као истакнутим пријатељима пошаље свадбени поклон. Стефан се последњи пут помиње у дубровачким изворима четири месеца пре косовског боја, фебруара 1389. године (8).

По
ве
ља

Браћа Мусићи су, по свој прилици, трагично завршили на Косову јуна 1389. године. То се закључује из податка да приликом преношења тела кнеза Лазара са Косова у Раваницу, у лето 1390. или у пролеће 1391, ни један од браће није више био у животу. Познати средњевековни књижевник Данило Млађи, који се налазио на српском патријаршијском престољу од 1390—1396. године, у своме Слову о кнезу Лазару износи детаљ да је Лазарево тело на путу за Раваницу преноћило у цркви Богородичног заведења код Брвеника, у којој су тада већ почивале Лазарева сестра Драгана и сестрићи Стефан и Лазар. Тај дирљиви посмртни сусрет Данило Млађи овако описује:

„и ва град же Брвеник припадше и ту приблиз манастир и женами иненова се нова обитељ, иже сестра јего и сини сестри јего от основанија ваздвигли беху јего и прекраснију и божанствнују црков устроивше ва име всепетије Владичице вихода се ва светаја светих и ту светије и частније мошти јего положише препочети, идже приснаја сестра јего са сини се положи жени беху, пресладкаго Стефана глагољу и Лазара.“ (9)

Запис на једном крсту из XIV века, који се данас чува у манастиру Ватопеду у Св. Гори, такође нам пружа значајне податке о последњим годинама породице Мусића. Прва реченица тог записа гласи:

„Сиј крст приложен бист по престављенију монахије Теодосије дому пресветије владичице наше Богородице празнику Ваведенију светаја ва светих Стефаном и Лазаром и всеосвештењејшим митрополитом Јоаном“ (10)

Још је И. Руварац у имена народаваца крста Стефана и Лазара открио браћу Мусиће, а у имену умрле монахиње Теодосије њихову мајку Драгану. На основу тог записа он је, управо, закључио да се Драгана убрзо после Мусине смрти замонашила и да је умрла пре Стефанове и Лазарове трагичне погибије на Косову.

⁸⁾ К. Лиречек, Историја Срба II, Београд 1952, стр. 382.

⁹⁾ Слово о кнезу Лазару у пуном тексту објавио је В. Боровић уз студију Силуан и Данило, Глас СКА СХХХVI, 1929. година. Наведени цитат на страни 96.

¹⁰⁾ И. Ручавац, Српски крст из XIV века, Старинар 1892, књ. 4 стр. 117—119. Р. Грујић, Реликвијар браће Мусића, Уметнички преглед 1941, свеска 3, стр. 78—81.

Портрети браће Мусића насликани су у Новој Павлици на северној половини западног зида наоса и спадају у ред најлепших властелинских портрета у уметности Моравске Србије. И Стефан и Лазар насликани су фронтално, у целој фигури, на начин како је сликана огромна већина лаичких портрета у византијској уметности. Представљени су у моменту обраћања патрону храма. Стефанове руке су дигнуте у ставу донације, окренуте улево, док је Лазарева лева рука опуштена а десна савијена на грудима.

Оба брата су млади, снажни и леви људи. Насликане су гологлави, са бујним косама које им иду иза ушију и падају низ леђа. Очи су им крупне, овална лица свежа и озбиљна, са малим брковима и кратким брадама. На глави имају украсе од двоструких бисерних венчића. Обојица су обучени у раскошну одећу. Стефанова хаљина је плава са светлим праволинијским орнаментима, док је Лазарева црвена украшена сивим кружним шарима. Рубови одеће на прорезима за врат украшени су код обојице са по два реда бисера. Опасани су уским орнаментисаним опасачима, слично непознатим феудалцима насликаним у Велућу. За Лазарев опасач заденут је и бели рубач, што представља рећу појаву на лаичким сликама у старом српском сликарству.

Портрети показују да разлика у годинама међу браћом није била велика, али се по нешто гушћој и дужој бради види да је Стефан старији. То би било у пуној сагласности и са свим историјским изворима, јер се Стефан чешће помиње и то увек испред Лазара, а и сама формулација натписа на фресци указује на његов већи значај и истакнутију улогу.

Ликови браће Мусића у Новој Павлици носе све одлике добрих портрета. Стиче се утисак да је непознати сликар не само добро уочио њихов физички изглед, већ је — чини се — запазио и њихове карактерне особине и успео да кроз њихове ликове изрази све сличности и све разлике које су међу браћом постојале. Црте Стефановог лица су оштре и тврде. Оне одају човека снажне воље, одважног и смелог, у коме се сјединио суров ратник и добар дипломата, човека који је свестан свих опасности времена у коме живи и спреман да им се одлучно супротстави. Насупрот њему, млађи брат Лазар делује благо и доброћудно и одаје племениту личност којој је дражи миран и удобан живот од опасне ратничке славе.

Павлички сликар је нарочиту пажњу обраћао сликању лица и руку и трудио се да то изведе што прецизније и суптилније. То је случај не само код портрета браће Мусића већ и код свих светитељских ликова у приземној зони живописа. Већ је запажено да је он

при томе примењивао један посебан технички поступак, који му је омогућавао такву сликарску обраду. Професор В. Бурић је открио да је павлички мајстор на местима непокривених делова тела у току сликања припремао посебну, далеко финију подлогу, на којој је накнадно, са посебном пажњом, обрађивао лица и шаке (11). Због таквог начина рада лица и шаке код већег броја приземних ликова, укључујући портрете браће Мусића, на извешан начин делују пластично и представљају најочуваније партије живописа. И управо, његов такав необичан начин рада наводио је неке истраживаче на помисао да се ради о каснијој рестаурацији фресака, чиме је озбиљно стављена под сумњу и сама аутентичност портрета браће Мусића (12).

Датирање ових портрета до сада је било предмет многих студија и расправа. Основно питање се сводило на то: да ли је Нова Павлица изграђена пре или после Косовске битке, да ли су Мусићи погинули на Косову или не, да ли су њихови портрети савремени или посмртни, итд. Извесне противуречности у историјским изворима који се односе на ова питања доводиле су до многих дилема и до различитих одговора. Међутим, критичка анализа свих извора извршена у току последњих деценија омогућава да се данас са више сигурности приђе решавању основних проблема који се односе на Нову Павлицу и њене ктиторе.

Патријарх Данило Млађи у већ цитираном тексту пружа два важна податка за датирање Нове Павлице. Први је — да је цркву Богородичиног ваведена подигла Лазарева сестра Драгана са синовима Стефаном и Лазаром. Дрвти — да су сви троје у време преношења тела кнеза Лазара са Косова у Равницу већ били мртви и да су почивали у својој задужбини. Чињеница да се челник Муса не помиње као ктитор упућује на закључак да је црква изграђена тек после његове смрти. Овим је већ одређен шири оквир подизања Нове Павлице: почетак изградње после 1381, а завршетак пре 1391. године. У Данилове наводе доста дуго се сумњало, јер се веровало да се ради о писму из каснијих времена, недовољно информисаном, коме је било више стало до „дирљиве романтичне епизоде и китњастих реторских фраза него до истине“ (13). Накнадних

¹¹⁾ В. Бурић, Моравско сликарство, Београд 1968, стр. 15.

¹²⁾ Б. Стричевић, Хронологија раних споменика моравске школе, Старијар 5—6, 1954—1955, страна 124—125, сматра да су портрети браће Мусића, због већих оштећења, доживели знатну рестаурацију крајем XVI или почетком XVII века и да се данас не могу узети ни као какав документ за познавање представљених личности“. Др Бранислав Вуловић, „Багдала“ 147—148, стр. 17, сматра да Мусићи „уништавају своје портрете урађене руком лошег зоографа да би их поново портретисао бољи и искуснији мајстор“.

истраживања, међутим, показала су да се иза аутора списа о кнезу Лазару крије тадашњи патријарх Данило Млађи, дакле, савременик догађаја, човек близак кнежевој породици и добро информисан о свему што се у то време збивало. Показало се, такође, да је Данило врло поуздан писац и да се његовим наводима потпуно може веровати. Он је, изгледа, чак био и један од организатора преноса Лазаревог тела у Раваницу и учесник свечане поворке која је пратила кнежеве мошти (14). Свој спис о кнезу Лазару завршио је, по свему судећи, најкасније 1898. године (15), дакле у време када су му сећања на минуле догађаје морала да буду врло свежа. Према томе, опис дирљивог сусрета кнежевог тела са мртвим телима сестре и сестрића, не сме се схватити као плод маште или жеља за конструисањем романтичних епизода, већ као истинит догађај виђен очима једног поузданог савременика. Сумњу у Данилове наводе нарочито је изазвао један каснији податак да је неки Стефан Мусић са мајком Јеленом живео у Дубровнику у току 1402. године и да је 1403. иста Јелена о трошку Републике барком пребачена у Улцињ (16). Тај податак је, чак, озбиљно дозодио под сумњу погибију браће Мусића на Косову. Тек касније, ту противуречност разрешио је Борђе Сп. Радојичић својим закључком да се под именом Јелене крије жена Лазара Мусића, а под именом Стефан његов малолетни син, који су из непознатих разлога напустили Србију и настанили се у Приморју (17).

Период од 1381 — 1391. године, у који се са сигурношћу може да стави изградња Нове Павлице, треба схватити само као најшири временски оквир који је могућно још више сужавати. Последњи помен челника Мусе 1381. године никако не значи и годину његове смрти. То даје могућност да се почетак изградње Нове Павлице помери још за 1-2 године, у време око 1383-4. С друге старне, из Дониловог текста може се закључити да је црква била завршена још за живота Лазареве сестре Драгане (иже сестра јего и сини сестри јего от основанија ваздвигли беху јего), што даје могућност да се и горња временска граница скрати. Стефан и Лазар су преживели мајку, јер су крст који се налази у Ватопеду приложили породичној задужбини „по преставленију монахије Теодосије“. Ако су Сте-

¹⁵⁾ В. Петковић, Ликови Лазара и Стефана Мусића у Павлици, Прилози за КИФ VI-2, 1926, 224.

¹⁶⁾ Б. Трифуновић, Српски средњевиковни списи о кнезу Лазару и Косовском боју, Крушевац 1968.

¹⁷⁾ Исто, стр. 72. Енциклопедија Југославије 2,663.

¹⁸⁾ К. Јаричек, ил. 382.

¹⁹⁾ Б. Сп. Радојичић, Српски књижевници од средине XIV до почетка XVII века, Српски књижевни гласник 1941, стр. 515—517.

фан и Лазар погинули на Косову, што је по свој прилици тачно, онда је монахиња Теодосија умрла пре 1389. године и била сахрањена у потпуно завршеној цркви, за коју Данило каже да је „прекрасна“ и „божанствена“, из чега би се закључило да је у њој био завршен и зидни живопис. Смело би се, чак, претпоставити да је Нова Павлица била озидана и живописана још пре женидбе Стевана и Лазара Мусића, дакле пре јула 1388., јер како би се иначе оправдала чињеница да ниједан од браће ктитора у породичној задужбини није насликан са женом.

Према свему напред изнетом Нова Павлица је могла да буде озидана између 1383. и 1386., а живописана вероватно у току 1387. године. Таквом датирању би одговарала и старост Стефана и Лазара Мусића на њиховим портретима. Ако је Стефан био пунолетан 1374. у време сукоба са Николом Алтомановићем, онда је 1387. могао да има између 32 и 35 година, што би потпуно одговарало његовом изгледу на ктиторској композицији у Новој Павлици.

Највећу сметњу оваквом датирању Нове Павлице представљао је епитет „свети“ употребљен уз име кнеза Лазара у натпису поред лика Стефана Мусића. Владимир Петковић је сматрао да овај епитет није могао да буде употребљен уз име живог владара, већ само уз име канонизирани личности. Због тога је сматрао да је Нова Павлица могла да буде изграђена и живописана само после кнежеве погибије на Косову и његове канонизације. Он је, даље, рачунао да су браћа Мусићи у време женидбе 1388. године могли да имају приближно по 20 година, да су на портретима у Павлици приказани као тридесетогодишњаци и да је, према томе, Павлица могла да буде изграђена и живописна око 1397-8. године. Пошто Данило млађи наводи да је кнежеве мошти на путу за Равницу кроз своју земљу пратио и Вук Бранковић, Петковићу је као терминус ante quem послужила и година Вукове смрти (18). Петковићево датирање прихватио је и др Светозар Радојичић (19). И Борђе (Сп. Радојичић био је мишљења да је израз „свети“ (у смислу „покојни“) могао да буде употребљен само уз име умрле личности. Зато је и он изградњу Нове Павлице ставио после канонизације кнеза Лазара. Пошто је усвојио Руварчево мишљење о погибији браће Мусића на Косову, дошао је до закључка да су њихови портрети у Новој Павлици могли да буду насликани само посмртно (20).

Више историјских извора, међутим, показује да

¹⁸⁾ В. Петковић, ликови Стефана и Лазара Мусића у Павлици, Прилози за КЛИФ VI-2, 1926, стр. 221—227.

¹⁹⁾ С. Радојичић Старо српско сликарство, 1966, 168.

СТЕФАН И ЛАЗАР МУСИЋ — фреско — портрети у цркви св. Ваведeња у Павлици на Ибру код Рашке

је епитет „свети“ у средњевековној Србији стављан и уз имена живих личности и да је, према томе, могао да буде употребљен и уз име кнеза Лазара. На неке од таквих случајева указао је још Константин Јиречек (21). Могућност да се израз „свети“ употреби уз име кнеза Лазара прихватио је и Милоје Васић, који је изградњу Нове Павлице датирао после 1381. године (22). Суштини проблема највише се приближио Борђе Стричевић. Он је прихватио употребу епитета „свети“ уз имена живих владара, па је чак претпоставио да је тај израз могао да сачињава и саставни део званичне Лазареве кнежевске титуле.

Полазећи од таквог уверења он је изградњу Нове Павлице датирао у период између 1381. и 1388, узимајући као *terminus post quem* последњи помен челника Мусе, а као *terminus ante quem* годину женидбе ње-

²⁰⁾ Б. Сп. Радојичић, Српски књижевници, 518—519.

²¹⁾ К. Јиречек, Историја Срба II, 1952, 14.

²²⁾ М. Васић, Жича и Лазарица, 1928, 111—112.

По
БЕ
ЉА

гових синова (23). Стричевићево мишљење прихвати-
ли су и неки млађи истраживачи (24).

Неколико примера употреби епитета „свети“ у старим српским текстовима посведочиће да оваква мишљења имају своје пуно оправдање. На крају повеље цара Душана пиргу у Хурсији од 1. јануара 1345. локофет Хрс додаје да је издата „повеленијем господина светога краља“. На повељи манастиру Хилендару издатој у Брусници под Рудником 1354. године, логофет Бурђе дописује: „И списа се сије златнопечатноје слово повељенијен господина светога цара“. (26) И на повељи из 1350. године којом се потврђује баштина Ивану Пробиштиповићу додао је: „Повељенијем господина светога цара Жарко рече од Солуна гредуће на Лукавице“. (27) Слична клаузула налази се и на повељи цара Душана манастиру Хилендару из 1355. године: „Повеленијем господина светога цара логотет Бурђ записа на Овчи Пољи“. (28) И Душанов син Урош као млади краљ и очев савладар потврђује 1353. године серском митрополиту Јовану повељу издату „упроштенијем и хотенијем господина ми и родитеља светога цара и матере светије царице“. (29) Епитет „свети“ употребљаван је и уз име цара Уроша на повељама издатим између 1361. и 1366. године. Цареви логофети Бурђ и Дејан редовно на крају повеље уносе клаузулу „повељенијем господина ми светога цара“ (30) исто као што чине и шефови дворске канцеларије његова ога Душана. И знатно касније, у Надгробној речи деспоту Бурђу Бранковићу, за коју се верује да потиче од нашег познатог средњовековног биографа Константина Филозофа, израз „свети“ коришћен је више пута за живе чланове деспотове уже породице. Наводимо само неке фрагменте из тог текста:

„моли се за твоју супругу и светешцу нашу госпођу и царицу... за благонарочитог и високог Деспота свих Србаља и светога господина нашега Лазара... за целомудренијшу и много ти ридајућу и светејшу кћерика (31).

У ствари у српским текстовима могуће је наћи још оваквих или сличних примера. Они јасно показују да

²³⁾ Б. Стричевић, хронологија, 123—127.

²⁴⁾ Борђе Трифуновић, списи о кнезу Лазару, 62

²⁵⁾ Ст. Новаковић, Законски споменици, 489

²⁶⁾ Исто, 428.

²⁷⁾ А. Соловљев, Одабрани споменици српског права, 152.

²⁸⁾ Исто, 158.

²⁹⁾ Гласник Срског ученог друштва, 7, 1868, 247.

³⁰⁾ Monumenta serbica, 171—173.

је у средњем веку у Србији била доста уобичајена појава да се за живе владаре употребљава израз „свети“, и да случај у Новој Павлици не представља ни необичну ни изоловану појаву. Ако се изближе погледа када је и како овај израз употребљаван онда се не би могло да прихвати Стричевићево мишљење да је он представљао део званичне владарске титуле. Изузев врло нејасне формуле „Аз свети Гр гур, а зовем бан Стпан“ (32), коју је употребљавао босански бан Степан Котроманић, ни један владар у српским земљама није у своју званичну титулу уносио овај израз. Њега нема у владарским повељама ни у интитулацији ни у потпису, нема га у сачуваној преписци а не налази се ни поред савремених владарских ликова на фрескама. Сви наведени примери упућују на закључак да су тај термин искључиво употребљавале личности нижег ранга када су говориле о владару или на било који начин парафразирале његову званичну титулу. Одмах треба нагласити да појава овог термина има свој извор у савременом схватању божанског порекла владарске власти, које се током средњег века манифестовало на различите начине и имало пуну подршку свих цркава источног православља. По угледу на византијске василевске и српске владари су се појављивали као заштитници православља и доприносили учвршћењу и материјалном јачању црквене организације. И у Србији, као и у Византији, стваран је династички и владарски култ, коме су били подређени и уметност и књижевност и читав правни систем. Божанско порекло владарске власти истиче се у бројним повељама издатим од дворских канцеларија и наглашава кроз разне видове лаичке иконографије у ликовној уметности. Отуда и термин „свети“ употребљен за чланове владаске куће има исто значење као и сликање ореола око њихових глава и представља израз њиховог изузетног положаја у читавом систему оновремене друштвене хијерархије.

Све ово показује да је и Стефан Мусић приликом утврђивања натписа поред свог портрета у Новој Павлици могао да уз име кнеза Лазара дода и израз „свети“, који је према ондашњим схватањима и за ондашње прилике имао сасвим одређено значење и јасно дефинисану садржину. У време када је сликана Нова Павлица кнез Лазар је био признат господар значајног дела бившег Душановог царства и имао потпуно обезбеђен легитимитет своје владарске власти. Његова верска политика јакође му је обезбеђивала висок углед и у црквеној и у лаичкој феудалној

³¹⁾ Из старе српске књижевности, Београд 1911, 273—277.

³²⁾ А. Соловјев, Одабрани споменици српског права,

хијерархији. Поред широке подршке и помоћи монаштву и запажене активности у оснивању и одржавању цркава и манастира, Лазар је још у првој деценији своје владавине личним залагањем допринео измирењу српске и византијске цркве, што је представљало догађај од изузетног значаја. На српско царство и патријаршију била је бачена анатема још од њиховог проглашења 1346. године, јер је званични Цариград Душанов потез оценио као противзаконит и узурпаторски. У време успона на ту анатему се није много мислило. Али када су после Душанове смрти наишле тешкоће, расуло и распад, а нарочито катастрофа на Марици 1371. године, она је као зла коб почела да притиска духове у српским земљама. У биографији патријарха Саве (1354—1375) на сукоб са Цариградом гледа се као на тешко „неразрешено зло“, а Душанов поступак се оцењује као „насиље“, „злоба“, „замка општег непријатеља“, као његово грешно одрицање од прародитељских завета. Измирење са цариградском патријаршијом 1375. године за Србе је значило ослобођење од проклетства и анатеме и уливало нове наде за светлије тренутке у будућности. Речи непознатог биографа написане тих година „А ови дошавши из Цариграда, опростише цара Степана, Јоаникија патријарха и Саву патријарха, и цара Уроша, и све мале и велике, јер се сјединише удови ка глави, и црква опет доби своје благољепије“ (33) — звуче као олакшање, као крај тешких невоља, као наговештај лепших дана за српску цркву и државу. Имајући све то у виду Стефану Мусићу је свакако било до тога да кроз напис у својој задужбини не само нагласи сродство са српским владаром, већ да истовремено истакне значај, величину и заслуге свога ујака и да кроз епитет „свети“ сублимира све оно што сувопарна формула Лазареве званичне титуле није у себи могла да садржи.

Портрети Стефана и Лазара Мусића нису били једини лички портрети у Новој Павлици. Стефан је у натпису означен као „хтиторстаго места сего“. Овакву формулацију треба схватити да је он само један од ктитора а не једини ктитор. Стефан не држи модел храма у рукама да би га принео небеском заштитнику цркве, без чега се тешко може замислити ни једна потпуна ликовна композиција ктитора-оснивача у средњовековном сликарству византијске културне сфере. Према томе, ликови Стефана и Лазара Мусића могу да представљају само очувани део развијеније ктиторске композиције у којој су, поред

³³⁾ Животи краљева и архиепископа српских, Београд 1935, страна 291.

њих, биле насликане и друге личности и у чијем је уништеном делу био приказан и свечани чин приношења модела храма његовом заштитнику.

У вези с тим поставља се занимљиво питање: Ко је још могао да буде насликан у Новој Павлици и на ком су се месту ти ликови налазили? Сада у цркви нема никаквих видљивих трагова који би помогли давању поузданог одговора. И зато се, у овом моменту, свако тражење решења може да креће само у домену више или мање уверљивих претпоставки.

Ако се пође од познатих правних норми везаних за институцију ктиторства у Византији и Средњевековној Србији и аналогија са очуваним ктиторским композицијама у другим властелинским задужбинама, дошло би се до закључка да је у Новој Павлици било насликано још најмање четири лаичка портрета. Поред Стефана и Лазара Мусића њихова мајка Драгана имала је значајну улогу у подизању Павлице и, свакако, да је њен лик морао да буде насликан у цркви. Сликање у цркви било је једно од основних права ктитора, коме можемо и данас да захвалимо за многе портрете познатих и непознатих личности наше средњевековне историје које нам је стара уметност оставила у наслеђе. Вероватно да је у њеним рукама био насликан и модел цркве и да је њој, као најстаријем члану породице, била указана част приношења задужбине небеском заштитнику. Логично је, такође, да је са њом био насликан и њен муж Муса, и ако у време подизања цркве није био у животу. Јер, основни смисао ктиторских слика јесте, управо, у томе да сачува помен на поједине личности и истакне њихове овоземаљске заслуге. Једна таква породица као што су били Мусићи није могла да заобиђе свог истакнутог члана а да његов лик не постави у породичној задужбини. Ликови кнеза Лазара и кнегиње Милице такође су морали да буду насликани у Павлици, јер су они били врховни господари земље и блиски рођаци ктитора. Уосталом, скоро да нема властелинске задужбине у којој није насликан владар. То је, изгледа, била обавеза сваког властелина и представљала је вид изражавања оданости према владару као врховном суверену.

Прилично је тешко рећи где су се ти портрети налазили. У наосу, где је у приземној зони ижвопис добро очуван, од њих нема никаквих трагова. Постоји могућност да су били насликани у припрати. Међутим, већ давно је изражено мишљење да је Павлица првобитно била подигнута без припрате и да је она изграђена тек у XVII веку (34). У македонским областима има примера да су ктиторски портрети сликани и на спољним фасадама, око улаза у храм или под

отвореним тремовима, као што је случај са црквом св. Аханђела у Прилепу, задужбини краља Вукашина и сина му Марка, и неким охридским црквама из XIV века. У централним и северним српским областима нису сачувани примери сликања ктиторских портрета на фасадама (35). Зато је тешко претпоставити да су они могли бити наслијани на спољним фасадама Нове Павлице.

Неки иконографски моменти, ипак, ие би ишли у прилог тврђењу да Нова Павлица првобитно није имала припрату. Она је посвећена празнику Богородице и природно је очекивати да се то на изванредан начин нагласи и у садржини живописа. У очуваном живопису наоса, међутим, сем у неколико сцена великих празника, није шире илустрован живот Богородице. С друге стране, чини се, да живопис Павлице није потпун и да недостају неке сцене које представљају обавезан садржај сликаног репертоара у средњовековним православним црквама. Према томе, тај део репертоара, укључујући и одговарајући број сцена посвећених Богородици, ипак је морао да буде наслијан у припрати — која је, свакако, у непознато време била срушена и поново обновљена у XVII веку. У припрати су се, по свој прилици, налазили и портрети који су припадали ктиторској композицији и са очуваним ликовима Стефана и Лазара Мусића сачињавали тематску и иконографску целину.

По
вс
вд

³⁴⁾ Б. Мано-Зиси, Нова Павлица на Ибру, Старинар, III серија, књ. 8—9 за 1933—34. годину, стр. 194.

³⁵⁾ Портрети на западном улазу у комплекс Манастира Студенице из 1208/9 године, чији су фрагменти недавно откривени, као и портрети у приземљу жичке куле из времена Милутинове обнове, по својим иконографским карактеристикама претстављају посебну варијанту и не припадају групи портрета на фасадама.